

STANISŁAW PONIATOWSKI

O POCHODZENIU ZWYCZAJU SIEDZENIA Z OPUSZCZONEMI NOGAMI.

W pracy swej „Thronende Herrscher und hockende Völker“ porusza Hahn ¹⁾ jeden z naszych najpospolitszych a przez etnologię dotąd prawie zupełnie pomijanych zwyczajów, a mianowicie siedzenie z opuszczonemi nogami. Zwyczaju tego niema u ludów niecywilizowanych, które odpoczywają w kucki. Siedzenie z opuszczonemi nogami uważane jest za pozycję bardzo niewygodną nie tylko przez ludy niecywilizowane, ale nawet i przez niektóre ludy cywilizowane, o czym np. świadczy siedzenie na tronie z podwiniętymi nogami czyli „po turecku“ praktykowane przez cesarzów mongolskich ²⁾, jakkolwiek tron do siedzenia z opuszczonemi nogami jest właśnie przywilejem władców u wielu ludów, niepraktykujących takiego siedzenia. Hahn przypuszcza, że omawiana pozycja odpoczynkowa została wprowadzona przez zwycięskie warstwy wyższe obcego pochodzenia i dopiero później przejęta przez resztę ludności. Hahn wskazuje przytem na bardzo stare występowanie tronu, który jego zdaniem rozwinął się ze zwyczajnego stołka.

Jeszcze przed Hahnem poruszył zwyczaj siedzenia z opuszczonemi nogami pominięty przez Hahna Mielke, który, omawiając zwyczaj grzebania zmarłych w pozycji siedzącej, wyraził

---

¹⁾ Hahn E., Thronende Herrscher und hockende Völker, Zeitschrift für Ethnologie, 50, 1918.

²⁾ Prw. np. minjatury wschodnie reprodukowane w Weltgeschichte hrsg. v. Pflug-Hartung, Berlin, 1910, Geschichte des Orients, 234—235.

pogląd, że sadzanie zmarłych poprzedziło siedzenie żywych¹⁾. Mielke zwraca również uwagę na tron względnie stolec jako symbol władzy oraz na symboliczne znaczenie siedzenia w dawnym prawie niemieckim, co było zresztą dostatecznie podkreślone już w J. Grimma „Deutsche Rechtsalterthümer“. Pisząc, że kucanie jest normalną pozycją odpoczynkową, Mielke nie próbuje jednak wyjaśnić, dlaczego taka nienaturalna pozycja jak siedzenie z opuszczonymi nogami stała się symbolem władzy i rozpowszechniła się następnie na ogół osobników pewnych ludów.

W pracy niniejszej zajmę się genezą omawianej pozycji odpoczynkowej ze stanowiska kierunku historycznego w etnologii. Biorąc pod uwagę wyodrębnione przez ten kierunek kultury zasadnicze, zobaczmy naprzód, z którą z tych kultur da się powiązać interesujący nas zwyczaj, a następnie jakie czynniki mogły wpłynąć na jego powstanie i utrwalenie.

Siedzenie z opuszczonymi nogami występuje: 1) u ludów cywilizowanych już od najstarszych czasów, jeżeli nie jako zwyczaj ogólny, to przynajmniej jako przywilej władców i klas wyższych; 2) u ludów indoeuropejskich, a przynajmniej tej ich części, która przyniosła ten zwyczaj jako ogólny do krajów nadśródziemnomorskich, gdzie był on poprzednio w użyciu bodaj głównie u warstw wyższych; 3) u ludów, które uległy wpływowi kulturowym ludów cywilizowanych. Biorąc pod uwagę: 1) że kultura ludów cywilizowanych powstała na podłożu kultury egzogamiczno-macieřzystej (dwuklasowej) opanowanej i następnie pomieszanej z kulturą wielkorodzinnno-patrjarchalną (pasterską) i 2) że w kulturze dwuklasowej tam, gdzie nie podległa ona wpływowi cywilizacji jak np. w Australji niema siedzenia z opuszczonymi nogami, a jest tylko typowe kucanie, należy poszukać źródeł siedzenia w kulturze pasterskiej, co jest tembardziej wskazane, że kultura ta stanowiła jeden z głównych składników kultury ludów indoeuropejskich²⁾.

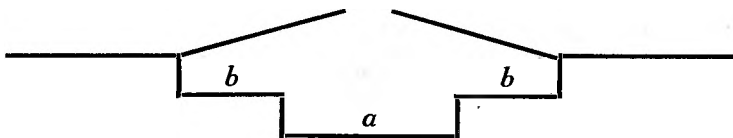
Z przypisywanie siedzenia z opuszczonymi nogami kulturze zasadniczej pasterskiej może się wydawać niesłuszne choćby

¹⁾ Mielke R., Ein merkwürdiger Totenbrauch, Z. f. Ethn., 40, 1908.

²⁾ Prw. Schmidt W., Völker und Kulturen (w „Der Mensch aller Völker und Zeiten“, Bd. III.), oraz Gahs A., recenzja pracy A. Carnoy'a Les Indo-Européens, w Anthropos XVI—XVII, 1921—22; 545—548.

dlatego, że u ludów, które do dziś przechowały najwięcej wytworów tej kultury, a mianowicie u ludów tiurskich i mongolskich spotykamy obecnie siedzenie z podwiniętymi nogami czyli po turecku. Biorąc jednak pod uwagę, że według Laufera chińskie źródła mówią o przejściu przez Chińczyków stołków do siedzenia właśnie od ludów tiurskich w pierwszych wiekach pochrystusowych¹⁾, przypuszczać należy, że siedzenie po turecku jest modyfikacją dawniejszego siedzenia z opuszczonymi nogami. Modyfikacja ta mogła nastąpić wskutek zmiany warunków mieszkaniowych, podtrzymujących zwyczaj siedzenia z opuszczonymi nogami, który powstał zapewne niedobrowolnie ale jako pozycja nieunikniona przy spełnianiu jakiejś ważnej czynności. Taką czynnością była mojem zdaniem jazda wierzchowa, a warunkiem mieszkaniowym zmuszającym człowieka do częstego przybierania pozycji siedzącej z opuszczonymi nogami była podłoga o dwu różnej wysokości poziomach niezbyt od siebie odległych. Takiej podłogi w namiotach dzisiejszych pasterzy tiurskich i mongolskich nie spotykamy, była ona jednak w dawnych zimowych mieszkaniach ludów pasterskich, a mianowicie ziemiankach, które wraz z innymi wytworami tej kultury nietylko szeroko rozeszły się po Starym Świecie, ale wraz z kulturą arktyczną dotarły i do Ameryki Płn.

W ziemiance o podłodze dwupoziomowej niższy poziom (*a*) znajduje się pośrodku i jest otoczony przez wyższy boczny poziom (*b*), jak pokazuje załączony przekrój schematyczny.

Występowanie w ziemiankach podłogi dwupoziomowej uzasadnione jest następującymi względami. Służąc mieszkańcom do spania wyższy poziom boczny zabezpiecza ich od wilgoci, przedostającej się bądź przez otwór dymowy w środku dachu, bądź przez boczne wejście korytarzowe, wychodzące na środkowy po-

¹⁾ Illustrierte Völkerkunde hrsg. v. Buschan, 2-te Aufl. II, 1, 1923, 591. Siedzenie z opuszczonymi nogami było niewątpliwie i dawniej znane w Chinach, ale nie było zwyczajem powszechnym.

ziom dolny w jednej ze ścian ziemianki. Umieszczając swe rzeczy na poziomie górnym, zabezpiecza je człowiek od wilgoci i przed zwierzętami domowymi, które w razie trzymania ich w ziemiance przebywają na poziomie dolnym. Wreszcie pozostawienie wyższego poziomu wzdłuż ścian ułatwia zarówno konstrukcję jak i ogrzewanie ziemianki. Umieszczając bowiem ognisko w jamie wydłubanej w bocznej ścianie wyższego poziomu i skierowując dym przez kanał w ziemi nazewnątrz, wcześniej mogli mieszkańcy ziemianek dojść do posiadania pieca, przypominającego piec robione przez chłopców wiejskich do pieczenia kartofli na polu. Przeprowadzając następnie kanał dymowy nie bezpośrednio na zewnątrz, ale naprzód przepuszczając go pod bocznym poziomem ziemianki, można było ten poziom lub tylko jego część zamienić w szeroki piec do leżenia i spania. W ten właśnie sposób da się wyjaśnić powstanie zarówno kang'u, tj. ogrzewanej ławy glinianej podściennej w fanzach północno-chińskich, mandżurskich, goldzkich itd. jak i pieców w budownictwie europejskim, które niewątpliwie wchłonęło i przerobiło dużo elementów budownictwa ziemiankowego.

Zobaczmy teraz, co przemawia za wiązaniem ziemianek z kulturą zasadniczą pasterską. Dla ludów tiurskich dane językowe świadczą, że ich dawne mieszkania były ziemiankami. „Das turko-tatarische Wort *öj* oder *ev*, welches heute in der Bedeutung von Haus, Wohnung vorkommt, muss dem innern Werthe nach mit Vertiefung, Thaltiefe, Thal übersetzt werden und ist identisch mit der Stammsilbe *oj* = graben, ausgraben, vertiefen, zugleich aber ein nomen für Vertiefung, Thal, Grube, Tiefe usw.“, mówi Vambéry ¹⁾. Obecnie większość koczujących Tiurków i Mongołów zimuje w namiotach, ogrzewając je przenośnymi piecykami, u niektórych ludów tiurskich przechowały się jednak i ziemianki, np. u Turkmenów ²⁾. O wiele lepiej zachowała się ziemianka u ludów tunguskich i paleosyberyjskich, na które kultura pasterska oddziałała wprawdzie dość słabo, ale u których ziemiankę należy wiązać tylko z wpływami kultury pasterskiej, ponieważ innym warstwom składowym kultur tych ludów, a mianowicie kulturom

¹⁾ Vambéry, H., Die primitive Cultur des Turko-tatarischen Volkes, Leipzig, 1879, 73.

²⁾ Illustrierte Völkerkunde hrsg. v. Buschan, 2-te Aufl., II, 1, 1923, 350.

zasadniczym totemistycznej, dwuklasowej i wolno-macierzystej odpowiadają inne typy mieszkań, które przetrwały zresztą na Syberji czy to w formie szałasu stożkowatego, czy prostokątnego domu dwuokapowego czy budownictwa palowego. Do kultury zasadniczej pasterskiej nawiązać też wypada modyfikacje ziemianek w Azji Płd. Zach. służące jako letnie schronisko przed skwarem czy to w postaci pokoju podziemnego w domach perskich czy letniej jamy dla bydła u Arabów ¹⁾. Również zachowanie dwu poziomów podłogi w glinianych lub kamiennych domach fellachów w Syrii ²⁾ da się wyjaśnić ich związkiem z ziemiankami.

Dla ludów indoeuropejskich istnieje bardzo dużo danych językowych, historycznych, archeologicznych i etnograficznych, poświadczających używanie ziemianek ³⁾. Jakkolwiek dane historyczne przeważnie nie wyjaśniają bliżej budowy ziemianek, to jednak dane archeologiczne pokazują, że ziemianki i półziemianki o dwu różnych poziomach podłogi znane były w Europie już od neolitu — prw. np. ziemianki kijowskie zbadane przez Chwojkę albo domy z Grossgartach zbadane przez Schliza — a więc mogły być znane i indoeuropejczykom. Ziemianki takie przetrwały zresztą jeszcze i do dziś w Europie czy to jako domy mieszkalne (Rumunja, Bułgarja), czy jako schroniska tymczasowe ⁴⁾, czy wreszcie jako piwnice.

Służąca zarówno do spania jak i do siedzenia ziemna względnie gliniana ława podścienna zastąpiona została w wyższych nadziemnych formach budowli naprzód przez szerokie ławy drewniane nieruchomo umieszczone pod ścianami — prw. „wandfestes Möbel“ Germanów — a z czasem po utrwaleniu się zwyczaju siedzenia z opuszczonymi nogami i przez ruchome ławki i stołki ⁵⁾.

¹⁾ Tamże II, 1, 1923, 407 i 373.

²⁾ Tamże II, 1, 1923, 373.

³⁾ Prw. np. Schrader O., *Reallexikon der indogermanischen Altertums-kunde*, 2-te Aufl., „Haus“.

⁴⁾ Prw. np. ziemianki robione przez drwalów w gub. Niżegorodzkiej, opisane w *Русс. Антр. Журнал* 12, 1922, 116—7 albo plan „kurenia“ poleskiego w *Mitt. d. Anthr. Gesell. Wien* 48—49, 1918—19, 128.

⁵⁾ Zaslugują tu na uwagę etymologie słów. „ława“ i germ. „bank“; oznaczając wał ziemny, wzniesienie, wyrazy te prawdopodobnie oznaczały początkowo wyższy poziom w ziemiankach. Prw. Berneker E., *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, 1908—13, 695: Berneker wiąże ławę z lit. „lówa = Bett-

Podbijając i indoeuropeizując dawne ludy tubylcze Europy, indoeuropejczycy dawali im warstwy wyższe siedzące, dlatego też siedzenie łatwo nabrało znaczenia symbolicznego przy czynnościach, wykonywanych przez warstwy wyższe, np. przy sądzeniu. Stare prawo niemieckie nakazywało, aby sędziowie sądzili siedząc, przepisując im nawet sposób zakładania nogi na nogę, zaś po ukończeniu sesji sądu przewracano stolki, jako po odejściu sędziów może już zbyt wysokie dla warstw niższych, początkowo z tych sprzętów niekorzystających¹⁾. — Odpoczywanie nie w pozycji siedzącej, ale w kucki, przechowało się nawet do dziś u warstw niższych niektórych ludów europejskich, np. u chłopów rumuńskich²⁾ których kultura wykazuje dużo wytworów z warstw starszych, przedindoeuropejskich.

Zaznaczyć należy, że zarówno w Europie jak i w Azji przypisywane są niekiedy mieszkania podziemne bądź bajecznym bądź historycznym ludom karłim, np. w północnej Szkocji, w Abchazji, Indjach itd. Jakkolwiek występowanie ziemianek już w pewnej części kultury zasadniczej pigmejskiej popierałoby przypuszczenie P. W. Schmidta o bliskim związku z tą kulturą kultury zasadniczej pasterskiej³⁾, stwierdzić jednak należy znaczne różnice pomiędzy interesującymi nas tu ziemiankami o dwupoziomowej podłodze a jednopoziomowymi mieszkaniami podziemnymi pigmejów czy pigmoidów np. temi, które opisał Mac Ritchie⁴⁾.

Wiążąc siedzenie z opuszczonymi nogami z ziemiankami kultury pasterskiej, łatwo można wyjaśnić strukturę jednego z najważniejszych symboli władzy, a mianowicie tronu. Wbrew Hahnowi, według którego tron miałby być poprzedzony szeregiem rozwojowym: „Gottesschifswagen“ → „Wagen“ → „Wagen-

---

stelle“, oraz szwedz. „*lofve, loge*, alt *loi, lo* = Tenne“, co zgadza się zarówno z przeznaczeniem do spania wyższego poziomu w ziemiance jak i jego twarde ubitą powierzchnią.

¹⁾ Wzmianka Grimma (l. c.) o śladach „Grubengericht“ w Niemczech i na Islandji nasuwa przypuszczenie, że były tam przeżytki sądzenia w ziemiankach.

²⁾ Prw. Archiv für Anthropologie, N. F. VII, 1909, 3.

³⁾ P. Schmidt W., Völker u. Kulturen, oraz prw. tegoż autora próbę nawiązania mongoloidów do pigmejów w jego „Die Stellung der Pygmäenvölker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen“, Stuttgart 1910, 37.

⁴⁾ Mac Ritchie D., Globus 82, 1902, 335—8.

thron“¹⁾, widzę w tronie dalszy etap rozwojowy podściennej ławy ziemiankowej, co wyjaśnia zarówno szeroką prostą formę siedzenia tronu, jak jego plecy i baldachim, zastępujące ścianę i niski dach ziemianki. Zrozumiałe jest również umieszczanie tronów w miejscach zaciemnionych oraz budowanie ich z kamienia i przy samej ścianie.

Jako przeżytki czasów ziemiankowych dadzą się również wyjaśnić pewne zwyczaje ślubne i pogrzebowe. Ze zwyczajów ślubnych należy tu np. pospolite u wielu ludów indoeuropejskich sadzanie państwa młodych pod ścianą na ławie pod ręcznikiem i zapalenie przytem światła nawet w dzień. Co się zaś tyczy zwyczajów pogrzebowych, to biorąc pod uwagę, że grób jest pierwotnie tylko mniej lub więcej zmodyfikowanym mieszkaniem, należy zwyczaj grzebania zmarłych w pozycji siedzącej, występujący już w grobach megalitycznych, wiązać właśnie z kulturą zasadniczą pasterską i ziemiankami jako prototypami grobów megalitycznych. Zwyczaj przewracania stołków w domu zmarłego, tłumaczony obecnie przez sam lud obawą przed powrotem duszy zmarłego²⁾, mógł pierwotnie symbolizować odejście osoby uprawnionej do zasiadania na tych stołkach, podobnie jak przewracano w Niemczech stołki po ukończeniu sesji sądowej.

Kończąc powyższą próbę wyjaśnienia pochodzenia zwyczaju siedzenia z opuszczonymi nogami, którą będzie można szerzej rozwinąć dopiero po przeprowadzeniu dokładniejszej analizy historyczno-etnologicznej szeregu grup etnicznych Starego Świata, dodam, że podobnie jak przyswojenie sobie przez człowieka postawy wyprostowanej, tak samo do pewnego stopnia i przyzwyczajenie się do omawianej pozycji odpoczynkowej może wywoływać pewne niepożądane predyspozycje patologiczne, np. skłonność do guzów odbytnicy (*varices haemorrhoidales*). A więc bliższe zbadanie omówionego zwyczaju i jego rozpowszechnienia się może mieć pewne znaczenie nie tylko dla etnologji ale i dla antropologji.

Z ZAKŁADU ETNOLOGJI I. N. A. TOW. NAUK. WARSZ.

¹⁾ Hahn, l. c., 221—222.

²⁾ Fischer A., Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego, Lwów 1921, 141—145. Również robienie dziury w dachu pierwotnie mogło mieć na celu nie wywołanie duszy (Fischer, l. c., 80—82), ale zapewne było tylko przeżytkiem tych czasów, gdy zmarłego wynoszono z ziemianki przez otwór w dachu.